

Describing the Dimensions and Criteria of Radawi Utopia with an Emphasis On Justice in Urbanism

Asghar Mola'ei *

Received: 2020/09/04

Accepted: 2021/02/28

Abstract

The definition of utopia on the basis of Islamic teachings is one of the necessities for the Islamic society to achieve prosperity. The Muslim community faces many social, cultural, economic, and environmental issues, especially in the field of architecture and urbanization, highlighting the need for recognizing the status quo and presenting an Islamic model for the current era. The lack of spirituality and sustainable tranquility, materialism, extreme consumerism, confusion in urban spaces, disruptions in construction, and the increasing trend of environmental degradation are among the most important threats of contemporary Iranian society. The Razavi utopia, based on the teachings of the eighth Shiites' Imam, gives rise to truthfulness in all aspects of human life, leading human beings to its prosperity. As an analytical, documentary and interdisciplinary research using documentary and content analysis methods, this research aims at providing a comprehensive model for studying cities from the present situation to the desirable, centered on the teachings of Razavi, has been. The results of the study show that the main elements of Razavi's utopia include human dignity, modesty, good temper, cooperation, kindness and affection, reverence to the environment, moderation and working in the natural system, which can be applied to solve the problems of contemporary cities, so that planning and designing of regulations and the existing rules in the educational and executive era they can be identified and corrected. Then, in order to institutionalize them in all social, cultural, economic, environmental and physical aspects, encouraging and advising actions can be taken along with long-term and medium-term plans.

Keywords: Razavi Utopia, Razavi Ethics, Human Dignity, Justice, Urban Management

* Assistance Professor, faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic art University, Tabriz, Iran
A.molaei@tabriziau.ac.ir

تبیین ابعاد و معیارهای آرمان شهر رضوی با تأکید بر عدالت در شهر و شهرسازی

اصغر مولایی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۰

چکیده

تبیین آرمان شهر بر مبنای آموزه‌های اسلامی، یکی از ضرورت‌های نیل به سعادت جامعه اسلامی است. جامعه مسلمانان در عصر حاضر با مسائل عدیده اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی به ویژه در عرصه معماری و شهرسازی مواجه است که بازشناسی وضع موجود و ارائه الگویی اسلامی را ضروری می‌نماید. نبود معنویت و آرامش پایدار، دنباطلبی و ثروت‌اندوزی، منفعت‌گرایی، افراط در مصرف‌گرایی، آشفتگی در فضاهای شهری، ساخت و سازهای نابسامان، روند فزاینده تخریب محیط‌زیست از جمله تهدیدهای مهم جامعه معاصر ایرانی محسوب می‌شوند. آرمان شهر رضوی که بر مبنای آموزه‌های امام هشتم شیعیان تبیین می‌شود؛ راهکارهای حقیقت‌گرایی در تمامی ابعاد زندگی بشری را پیش‌روی انسان می‌گذارد؛ که سعادت وی را به دنبال دارد. از این رو سوال اصلی پژوهش عبارت است از اینکه اصول و راهبردهای نیل به آرمان شهر رضوی کدامند؟ این پژوهش با هدف ارائه الگویی جامع برای مطالعه شهرها از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب با محوریت آموزه‌های رضوی، با روش تحقیق تحلیلی، اسنادی و میان‌رشته‌ای و شیوه‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای متون انجام شده است. نتایج مطالعه بیانگر آن است که ارکان آرمان شهر رضوی شامل کرامت انسانی، تواضع، حسن خلق، همیاری، مهربانی و محبت، تکریم محیط-زیست، اعتدال و میانه روی و احترام به طبیعت و خلقت زیست محیطی است که در حل مسائل شهرهای معاصر راهگشا هستند. به طوری که برنامه‌ریزی و طراحی قوانین، مقررات و قواعد موجود در حوزه‌های آموزشی و اجرایی بازشناسی و تصحیح گردد. سپس برای نهادینه نمودن آنها در تمامی ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی و کالبدی، در کنار برنامه‌های بلندمدت و میان مدت، اقدامات تشویقی، توصیه‌ای و سلبی اتخاذ گردد.

واژگان کلیدی: آرمان شهر رضوی، اخلاق رضوی، عدالت، کرامت انسانی، مدیریت شهری.

* استادیار شهرسازی - دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

مقدمه

بحران معنویت در شهرها و سکونتگاه های انسانی در دوره معاصر، یکی از دغدغه های اندیشمندان و نیز از مهم ترین چالشهای بشری به حساب می آید. تنهایی انسان و بی پناهی او در دنیای معاصر و روی آوردن به فضای مجازی و عواقب نامطلوب آن بر روح و جسم انسان و نیز دنیای گسترده و مغشوش اطلاعات، باعث افول معنویت در عصر حاضر شده است. در این میان شهر به عنوان محل زندگی انسان، باید بستری برای سعادت حقیقی برپایه فطرت و اصول و مبانی اصیل و حقیقی فراهم نماید. برنامه ریزی و طراحی بر مبنای نیازهای فیزیکی و کالبدی، توجه صرف به اهداف اقتصادی و بی توجهی به نیازهای متعالی انسانی در دوره معاصر، منجر به شکل گیری سکونتگاه هایی فاقد معنا و هویت گردیده است. خلاء هویت و معنویت در فضاها و شهرهای معاصر و خودنمایی برج ها و امکانات مدرن در قرن اخیر، منجر به انتقادات بسیاری در این حوزه شده است. تاجایی که از دهه شصت قرن بیستم میلادی، ناتوانی و شکست معماری و شهرسازی مدرن، سبک های پست مدرنیستی متعددی با تاکید بر معنا، هویت و فرهنگی بومی شکل گرفته است. این سبک ها، پاسخی به افراط مدرنیسم در نگاه های فقط کالبدی، عملکردگرایانه و اعمال قوانین جهانشمول به زندگی بشری بودند. در معماری و شهرسازی مدرن ماشین محوری و بی توجهی به فرهنگ بومی و نگاه موزه ای به بناهای تاریخی، منجر به ایجاد فضاها و شهرهای بی هویت بسیاری گردید.

یکی از رویکردهای مهم در خلق محیط مصنوع، توجه به تاریخ و بستر فرهنگی و اجتماعی شهرهاست که برنامه ریز و طراح شهری سعی می نماید تا ردپای گذشته و ارزشهای از قبل موجود را در طراحی لحاظ نماید. این نگرش، هویت بومی فضا را ارتقا داده و احساس هویت، خاطره انگیزی، حس مکان و دلبستگی به مکان را تقویت می نماید. اغلب طرح های شهری و منطقه ای به نیازها و صرف بسنده کرده و شهرها و مناطق کنونی دارای سیما و منظری یکنواخت و فاقد هویت شده اند. در این میان، آموزه های مدیریت

شهری، طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای توجه چندانی به زمینه‌ها و عوامل هویت-بخش ایرانی و اسلامی نداشته‌اند.

به طوریکه در وضعیت فعلی شهرهای ایرانی، ردپای چندانی از مولفه‌های هویتی ایرانی_اسلامی به چشم نمی‌خورد. نگرشهای صرفاً کالبدی و فنی و عملکردی در احداث بناها و راه‌ها و امکانات درون‌شهری و برون‌شهری به سبک ساخت‌وسازهای غربی از جمله این بی‌هویتی و بحران معنویت است.

فضاهای شهری معاصر اغلب با بناهای بلندمرتبه، خیابانها و میدانهای شلوغ و فقط عملکردی، فضاهایی تهی از معانی متعالی الهی و انسانی و فاقد کیفیت‌هایی نظیر کرامت انسانی، تواضع، معنویت، حسن اخلاق، کمک به هموعان و مستمندان هستند. در فضاهای شهری کنونی شهرهای ایران، معنای الهی کمرنگ شده و به جای آن معانی برخاسته از احساس حسرت، انتقام، خودنمایی و تظاهر، رقابت‌های منفی دنیوی، تردید و ابهام، بی-تفاوتی نسبت به دیگران، زنگی و تزییع حقوق سایرین پررنگ شده است. بنابراین مساله اصلی پژوهش حاضر، تضعیف اخلاق رضوی، به ویژه عدالت و کرامت انسانی در شهرها و فضاهای شهری کنونی است که تهدیدی مهم برای شهرهای ایرانی محسوب می‌شود.

اهداف، پرسشها و روش پژوهش

هدف این مقاله، ارائه الگویی نوین برای ارتقای فضاهای معماری و شهری با محوریت آموزه های رضوی است. بنابراین ابتدا مساله ناکارآمدی الگوی فضایی و کارکردی مراکز شهری و قطبهای عملکردی طرح می‌شود؛ در ادامه به اهمیت فضاهای مذهبی به‌عنوان کانون معنوی و منشاء قطبهای عملکردی و مراکز شهری در ابعاد فضایی_کالبدی، کارکردی و فرهنگی_اجتماعی شهرهای ایرانی_اسلامی پرداخته می‌شود. سوال‌های این تحقیق عبارت اند از: ۱) مبانی و معیارهای آرمان شهر رضوی در حوزه‌های معماری و شهرسازی کدامند؟ ۲) آسیبهای شهرها، بناها و فضاهای شهری در شهرهای معاصر ایران و راهبردهای مربوطه چیست؟

در تحقیقات مرتبط با معماری اسلامی به طور جداگانه به اهمیت فضاها و بناهای مذهبی به ویژه مساجد، حسینیه‌ها، تکایا و مصلی در شهرهای ایرانی اسلامی پرداخته شده است. جهت بررسی مساله پژوهش، و تحلیل تبعات منفی و آسیبهای موجود در فضاها و شهرهای معماری معاصر، از روش تحقیق تحلیلی و بررسی نمونه‌های موردی استفاده شده است. روش پژوهش تحلیل محتوای متون، به منظور پژوهش میان رشته‌ای در استخراج مبانی و اصول استفاده می‌شود. روش استدلال منطقی نیز در تبیین ارتباط بین حوزه های دینی و معماری و شهرسازی به کار گرفته می‌شود؛ چنانچه مطالعات میان‌رشته‌ای مربوط به مبانی رشته علوم اجتماعی، روانشناسی، فلسفه با معماری و شهرسازی است. تبیین اصول، معیارها و محاسن الگوی آرسن شهری از روش تحلیلی و استنباطی از متون مرجع اسلامی، به ویژه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) به همراه بررسی نمونه‌های موردی انجام شده است. در پایان با جمع‌بندی و تجزیه و تحلیل این نتایج به استنتاج و نتیجه‌گیری پرداخته شده است.

۱- مبانی و اصول آرمان شهر رضوی

از افلاطون یونانی در کتاب جمهوریت، توماس مور در کتاب یوتوپیا، فرانسیس بیکن در کتاب آتلانتیس، کامپلانا، در کتاب شهر آفتاب، ، جیمز هرینگتون در کتاب اوسئانیای، ولتر در کتاب شهر زرین، اتین کابه در کتاب سفر به ایکاریا تا کارل مارکس در مغرب زمین و کسانی چون فارابی، خواجه نصیرطوسی، سهروردی، ابن خلدون و ... همگی کوشیده‌اند به توصیف آرمانی شهری ایده‌آل یا همان آرمان شهر مطلوبشان بپردازند. تحقق عدالت، دستیابی به حقیقت، طرح جامعه آرمانی، مفاهیم خیر و شر، برابری و برادری، مفاهیم عقلانی، شیوه‌های رستگاری آدمیان، مشخصات حکمران و حاکم آرمان شهر، تحقق بهشت این جهانی، و... همگی در اندیشه‌های آرمان ورزانه اندیشمندان آرمان شهر ذکر گردیده است (مطلبی و نادری، ۱۳۸۸، ص ۱۲۷).

در مطالعات اسلامی، آرمان شهر برای اولین بار توسط حکیم ابونصر فارابی، با عنوان "مدینه فاضله" مطرح گردید (فارابی، ۱۳۶۱، ص ۴۴). معارف یا آموزه‌های رضوی که در احادیث، روایات و اسناد معتبر بیان شده است؛ را می‌توان در قالب ابعاد و مولفه‌های مذکور دسته‌بندی و برای تحلیل مسائل شهری و استخراج ارکان آرمان شهر رضوی به کار برد. این ابعاد عبارت اند از:

❖ همیاری در حل مسائل و نیازهای شهر

امام رضا(ع) درباره دستگیری از نیازمندان می‌فرماید: "لَأَنَّ اللَّهَ كَلَّفَ أَهْلَ الصَّحَّةِ الْقِيَامَ بِشَأْنِ أَهْلِ الزَّمَانَةِ وَالْبَلْوَى" خداوند توانمندان را مکلف کرده است تا برای (اداره) امور بیماران زمینگیر و دیگر مبتلایان (و گرفتاران) قیام کنند (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ۸۹) عیون اخبارالرضاع ۸۹/۲).

❖ قانون‌گرایی و محدودیت‌پذیری

امام رضا(ع) درباره مسئولیت‌پذیری افراد می‌فرماید: اِذَا فَعَلَ النَّاسُ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ (الْمَنْهِيَّاتِ)، وَ ارْتَكَبَ كُلُّ انْسَانٍ مَا يَشْتَهِي وَ يَهْوَاهُ، مِنْ غَيْرِ مُرَاقَبَةٍ لِأَحَدٍ، كَانَ فِي ذَلِكَ فِسَادٌ خَلَقَ لِخَلْقٍ أَجْمَعِينَ (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ۹۹) (عیون اخبارالرضاع ۹۹/۲) "زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند، و هر کس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آن که کسی نظارت کند، (در این صورت) مردم همگی به فساد و تباهی دچار می‌گردند." در پرتو این حکمت رضوی(ع) انسان باید در قلمرو فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، خانوادگی و حتی رفتار شخصی به ضوابطی تن دهد، و از گستاخیا و افزون‌خواهی‌های خودخواهان دوری گزیند، تا جامعه به سامانی در خور برسد، و حقوق‌ها و آزادی‌های منطقی پاس داشته شود.

❖ تعادل و اندازه در زندگی

امام رضا(ع) درباره رعایت تعادل و اندازه در زندگی می‌فرماید: لَا يَسْتَكْمَلُ عَبْدٌ حَقِيقَةً الْإِيمَانَ حَتَّى تَكُونَ فِيهِ خِصَالٌ ثَلَاثٌ: التَّفَهُُّ فِي الدِّينِ، وَ حَسَنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ: وَالصَّبْرُ

علی الرزایا (تحف العقول / ۳۲۹). تا سه خصلت در آدمی نباشد، حقیقت ایمان او کمال نیابد: «ژرف شناختن دین، و اندازه داشتن در زندگی، و شکیبایی در مصیبت ها» این موضوع در سخن امام رضا(ع) در کنار دو موضوع بسیار مهم و سرنوشت ساز قرار گرفته است، یعنی «ژرف شناسی دین» و «صبر در برابر بلاها». نقش محوری این دو موضوع در زندگی تردید بردار نیست، بدین گونه نقش حیاتی اصل «تقدیر در معیشت» آشکار می شود.

❖ تکریم محیط زیست

آب امام رضا(ع) درباره اهمیت عناصر زیست محیطی با تاکید بر آب می فرماید: سئل الرضا(ع)، عن طعم الخُبزِ والماء، فقال: طعمُ الماءِ طعمُ الحِیاءِ، و طعمُ الخُبزِ طعمُ العِیشِ (الحِیاءُ ۲۲۸/۳)؛ از مزه نان و آب از امام سوال شد. امام فرمود: مزه آب، مزه زندگی است و مزه نان مزه زیستن". در این کلام که نگرشی اصولی و ژرف به مسائل حیات انسانی افکنده است؛ از مزه آب و نان سخن رفته و طعم آب، طعم حیات و زندگی و طعم نان، طعم زندگی شمرده شده است. این که مزه آب، مزه زندگی است، و زندگی بر آب استوار است تردیدی ندارد؛ زیرا آب عنصر اصلی تشکیل حیات و شرط ضروری تداوم آن است. بیشترین بخش بدنه موجودات، به ویژه گیاهان و گونه های حیوانی، و انسان آب است. امروزه ارزش حیاتی آبهای شیرین نیک روشن شده است و حتی صاحب نظران مسائل اقتصادی و اجتماعی گفته اند که درگیری ها و ستیزها در قرن ۲۱ بر سر همین آبهای شیرین خواهد بود. در جامعه مذهبی و به ویژه در شهر ما که همسایگان امام(ع) است؛ رعایت اصل صرفه جویی در مصرف آب موجب رضایت خالق و خلق است، و نشر گفتار امامان(ع) تأثیری ژرف در راه و رفتار مردم دارد، و می تواند بخشی از مشکل کم آبی را حل کند.

❖ رعایت تعادل در مصرف

امام رضا(ع)... استأذنتُ الرضا(ع) فی النَّفَقَةِ علی العیال؟ فقال: بین المکروهین. فقلتُ:

جُعِلَتْ فِدَاكَ لَا وَاللَّهِ مَا أَعْرَفُ الْمَكْرُوهِينَ. فقال له: أَمَا تَعْرِفُ أَنَّ اللَّهَ - عَزَّوَجَلَّ - كَرِهَ الاسرافَ و كَرِهَ الاقتارَ فقال: (والَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا و لَمْ يَقْتَرُوا و كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا). سوره فرقان ۶۷/۲۵. الحیاء ۲۰۵/۴. (حکیمی، ۱۳۹۴: ۲۰۵)

... از امام رضا(ع) درباره چگونگی تأمین مخارج خانواده جویاشدم، فرمود: (مخارج خانواده) حدّ وسط است میان دو روش ناپسند. گفتم فدایت شوم، به خدا سوگند نمی دانم این دو روش چیست؟ فرمود: رحمت الهی بر تو باد، آیا نمی دانی که خداوند بزرگ اسراف (زیاده روی) و اقتار (سختگیری) را ناخوشایند دارد، و در قرآن فرموده است: «آنان که هر گاه چیزی ببخشند نه زیاده روی کنند و نه خست و وزند، و میانگین این دو را در حدّ قوامی (مایه پایداری و بقای زندگی) ببخشند». امروزه بشریت در پرتگاه مصرف سرمایه داری گرفتار آمده است؛ سرمایه داران و مراکز قدرت اقتصادی، با در دست داشتن همه ابزارهای تبلیغی، به مصرف کالاها و مصنوعات خود تشویق می کنند؛ و ذوق و سلیقه و ذائقه انسان‌ها را در دست دارند. پیامد این مصرف زدگی، تشکیل جامعه های طبقاتی، فقر و کمبود نداری در سویی، و شادخواری و زیاده داری در سویی دیگر است. ره آورد شوم دیگر آن، کمبود یا تمام شدن منابع، و نابودی زیست بوم، و آلودگی آبها، تباهی جنگلها و مراتع، و زوال گونه های گیاهی و حیوانی است.

❖ کرامت انسانی

امام رضا(ع) - زکریابن آدم: سَأَلْتُ الرِّضَا(ع) عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الذَّمَّةِ أَصَابَهُمْ جُوعٌ، فَاتَى رَجُلٌ بَوْلِدٍ لَهُ، فَقَالَ: هَذَا لَكَ أَطْعَمُهُ وَ هُوَ لَكَ عَبْدٌ. قَالَ (ع): لَا يُبْتَاعُ حُرٌّ، فَانَّهُ يَصْلَحُ لَكَ وَلَا مِنْ أَهْلِ الذَّمَّةِ تَهْذِيبَ ۷۷/۷؛ استبصار ۸۳/۳؛ مسند الامام الرضاع ۳۰۴/۲. زکریا (از شاگردان امام) می گوید: از امام رضا(ع) پرسیدم که مردی از اهل ذمه (غیر مسلمانان مقیم در کشورهای اسلامی) که به فقر و گرسنگی دچار شده بود فرزندش را آورد و گفت: فرزندم مال تو، او را خوراک بده و او برده تو باشد. امام فرمود، (انسان) آزاده خرید و فروش نمی شود. این کار شایسته تو نیست، از ذمیان نیز روا نیست. سخن امام، در اوج کرامت

انسان و ارزش‌های انسانی قرار دارد، و ارزش‌های مالی را نفی می‌کند. امام رضا(ع) اجازه نمی‌دهد آزادی فرزند انسانی اگر چه ذمی و کافر باشد، با امور مادی معاوضه گردد، و کرامت و منزلت انسان به بهانه این که گرسنه است خدشه دار شود. از نظر امام، انسان آزاد است، و احتیاجات اقتصادی نمی‌تواند او را برده او سازد و آزادی خدادادی او را سلب کند، اگر چه مسلمان نباشد... بنگرید که این بینش درباره کافران و ذمیان است...

❖ حقوق انسان

امام رضا(ع) - قال یاسر الخادم: و کُتِبَ من نيسابور الى المأمون أن رجلاً من المجوس أوصى عند موته بمال جليل فُرق في الفقراء و المساكين، ففرقه قاضي نيسابور على فقراء المسلمين. فقال المأمون للرضا(ع) يا سیدی! ما تقول في ذلك؟ فقال: انّ المَجُوس لا يَتَصَدَّقونَ على فقراء المسلمين، فاكتب اليه أن يخرج بقدر ذلك من صدقات المسلمين فيصدق به على فقراء المجوس (عيون اخبار الرضا ۱۵/۲؛ مسند الامام الرضا(ع) ۳۳۲/۲). یاسر می‌گوید: نامه‌ای از نیشابور به مأمون رسید (به این مضمون): مردی مجوسی (زردشتی) هنگام مرگ وصیت کرده است که مال زیادی را (از اموال او) میان بینوایان و تهیدستان تقسیم کند. قاضی نیشابور آن اموال را میان مسلمانان تقسیم کرده است. مأمون به امام رضا(ع) گفت: ای سرور من در این موضوع چه می‌گویی؟ امام فرمود: مجوسیان به بینوایان مسلمان چیزی نمی‌دهند. نامه‌ای به قاضی نیشابور بنویس تا همان مقدار از مالیات‌های مسلمانان بردارد و به بینوایان زردشتی بدهد.

❖ مذمت ثروت اندوزی

امام رضا(ع): لا يَجْتَمِعُ المَالُ الا بِخِصَالِ خَمْسٍ: بِبُخْلِ شَدِيدٍ، وَ اَمَلٍ طَوِيلٍ، وَ حِرْصٍ غَالِبٍ، وَ قَطِيعَةِ الرَّحْمِ، وَ اِيثارِ الدُّنْيَا عَلَى الآخِرَةِ عيون اخبار الرضا ۲۷۶/۱؛ خصال ۲۸۳/۱. مال جمع نمی‌شود مگر در سایه پنج خصلت: ۱- بخل زیاد؛ ۲- آرزوهای دراز؛ ۳- آزمندی چیره (بر انسان)؛ ۴- ترک صله رحم (و رسیدگی به بستگان تنگدست)؛ ۵- دنیا دوستی و فراموش کردن آخرت. ... پدیده شوم سرمایه داری و به تعبیر قرآن کریم «تکاثر»، نخست

پدیده‌ای روحی است که از خوی و خصلت و شیوه تفکر و اخلاق باطنی و درونی انسان سرچشمه می‌گیرد. از این رو برای شناخت ماهیت این پدیده، حتی به عنوان موضوعی از موضوعات اقتصادی و مشکلی از مشکلات اجتماعی، باید به روان و باطن آدمیان سر زد، و انگیزه‌ها و علل درونی موضوع را بررسی کرد...». معیارهای اقتصادی در تعالیم رضویع / ۳۸۵. همین موضوع، معیار تمایز بنیادین میان تفکر اسلامی و دیگر مکاتب است، که از عامل اصلی در همه مسائل، یعنی خود انسان و گرایش‌ها و گزینه هایش، غافل نمی‌ماند.

❖ کار در نظام طبیعت

امام رضا(ع):... لیس لِلنَّاسِ بُدٌّ مِنْ طَلَبِ مَعَاثِهِمْ، فَلَا تَدْعُ الطَّلَبَ. مردم ناگزیرند در تلاش زندگی خویش باشند، پس کوشش در راه کسب مال را رها مکن. انسان موجودی نیازمند است، و کالاها و مواد مورد نیاز او در طبیعت نهفته است؛ لیکن بهره برداری از آنها در بسیاری از موارد ساده و راحت نیست. تامین غذا و لباس و مسکن نیاز به سخت کوشی و کار دارد. از این رو در قانون طبیعت، کار وسیله‌ای است برای فعلیت یافتن آثار پدیده‌های طبیعی، و آماده سازی آنها برای بهره برداری انسان.

❖ شاد ساختن مردم

امام رضا(ع):... واحْرِصُوا عَلَى قَضَاءِ حَوَائِجِ الْمُؤْمِنِينَ، وَ ادْخَالِ السُّرُورِ عَلَیْهِمْ، وَ دَفْعِ الْمَكْرُوهِ عَنْهُمْ، فَانَّهُ لیسَ شَیْءٌ مِنَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ - عَزَّوَجَلَّ - بَعْدَ الْفَرَائِضِ أَفْضَلَ مِنْ ادْخَالِ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ. برای قضای حاجت مومنان، و شاد ساختن، و دور کردن ناگواری‌ها از آنان، حرص بورزید؛ زیرا که پس از (ادای) واجبات، هیچ کاری نزد خدای بزرگ، برتر از خرسند کردن مؤمن نیست. گسترش شادی در سطح جامعه، و شاد ساختن یکایک مردم، کاری اسلامی و انسانی است، و برترین اخلاق خدایی شمرده شده است. شاد سازی در سطح پایین آن، با انواع خوشمزگی‌ها، و هزل‌گویی‌ها صورت می‌گیرد، لیکن شادسازی اصلی با برآوردن نیازها و رفع مشکلات مردم است. انسان‌هایی که در دام نیازها و مشکلات زندگی و تورم‌کشنده امروز گرفتارند، با خوشمزگی‌های لفظی ممکن

است لحظه‌ای غافل شوند، و لبخند بزنند، لیکن فشار مشکلات در بی مسکنی، فقر، بیماری، و نداشتن های کوبنده و... را چیزی درمان نمی کند مگر این که این گرفتاری ها از دوش انسان ها برداشته شود.

❖ اعتدال و میانه روی

امام رضا(ع): اِنَّ الْجَسَدَ بِمَنْزِلَةِ الْاَرْضِ الطَّيْبَةِ مَتَى تُعْهِدَتْ بِالْعِمَارَةِ وَالسَّقْيِ، مِنْ حَيْثُ لَا يَزِدَادُ فِي الْمَاءِ فَتَغْرَقَ، وَ لَا يَنْقُصُ مِنْهُ فَتَعْطَشُ، دَامَتْ عِمَارَتُهَا، وَ كَثُرَ رَيْعُهَا، وَ زَكِيَ زَرْعُهَا، وَ اِنْ تُغْوِفَلَ عَنْهَا فَسَدَتْ، وَ لَمْ يَبْتُ فِيهَا الْعُشْبُ. فَالْجَسَدُ بِهَذِهِ الْمَنْزِلَةِ. تن (انسان) چون زمین پاک است؛ هرگاه آباد گردد و آبیاری شود؛ به گونه‌ای که در آب غرق نگردد، و با آب دادن اندک تشنه نشود (اگر چنین شد) همواره آباد می ماند؛ و محصول آن افزایش می یابد، و زراعتش خوب می شود. و اگر از رسیدگی به آن غفلت شود، تباه می گردد، و سبزه در آن نمی روید؛ پس تن آدمی نیز چنین است. اعتدال در همه جا و به ویژه در زندگی انسان، اصلی زیر بنایی و بنیادی است، و رعایت آن موجب توازن بخشی و تعادل یابی بخش‌های گوناگون زندگی است.

در بخش های روانی و اخلاقی اعتدال و راه میانه، تکامل اخلاق و تعالی معنوی را موجب می گردد؛ یعنی انسانی که در مجموعه احوال و اخلاق شخصی خود از هر گونه زیاده روی و کم روی، یعنی افراط و تفریط دوری می کند؛ به کمال اخلاقی راه یافته است. در دوستی و دشمنی، در غم و شادی، در سکوت و سخن گفتن و... اندازه داری و حد میانه را رعایت می کند. و از دوست داشتن های بسیار افراطی می پرهیزد، در دشمنی ها، و ناسازگاری ها نیز زیاده روی نمی کند. در غم و شادی اصل اعتدال و توازن را رعایت می کند؛ نه همیشه زانوای غم در بغل می گیرد، و خود را افسرده می سازد، و نه همواره به شادی و بی دردی می گراید، و مشکلات زندگی و دردِ دردمندان را نادیده می گیرد؛ بلکه به هنگام غم و رنج دیگران رنجور، و به هنگام شادی و کامیابی فردی و اجتماعی شاد می گردد. این شخص از سلامت روحی و اخلاقی برخوردار است، و توانسته است هنجارهای

درونی خویش را توازن و تعادل بخشد، و به صورت انسانی «ثُمَّال» و طبیعی درآید، و روانی بهنجار داشته باشد، و از همه ناهنجاری‌ها که زاده از زیاده روی هاست، دور ماند.

❖ مردم دوستی

امام رضا(ع): التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعَقْلِ. مردم دوستی نیمی از عقل و خردمندی است. ۱- انسان خردمند درک می‌کند که انسان‌های دیگر، اعضای اجتماعی هستند که بستر زندگی و مایه امنیت روحی و سلامت تنی انسانند. هر کدام به گونه‌ای و با حرفه و تخصص و کاری که دارند، بخشی از نیازهای جامعه - و از آن جمله - خود آن فرد را برآورده می‌سازند؛ چنانکه هر روز و شام، آدمی به فردی و یا افرادی از آنان نیاز دارد؛ این موضوعی است که عقل آن را درمی‌یابد.

نیز عقل درک می‌کند که بهره برداری از محصول سعی و کوشش دیگران، در پرتو دوستی و محبت و مهرورزی، و خوش برخوردی ممکن است؛ نه ستیزه‌گری و دشمن‌کامی و ناسازگاری و پرخاشگری. از این رو عاقل از راه دوستی از کار و کمک دیگران برخوردار می‌گردد. ۲- عقل کشف می‌کند که همه افراد اگر شیوه دوستی در روابط اجتماعی را برگزینند، نتیجه این روش به خودشان باز می‌گردد؛ زیرا به هر کس دوستی کنند، او نیز دوستی خواهد کرد. بدین سان این روش همگانی و عمومی می‌گردد، و به صورت یک نهاد و اصل و هنجار و اخلاق اجتماعی در می‌آید. ۳- گسترش هر سرشت و عادت در جامعه نیاز به آموزش و فرهنگ سازی دارد، و برای آموزش اخلاق‌های نیک انسانی در جامعه بهترین روش عمل خود انسان‌ها است. عمل نیکان و شایستگان بهترین مدرسه انسان سازی و تربیت و اخلاق است. انسان با عملکرد خود، کارهای نیک و انسانی را به دیگران می‌آموزد، بدون این که خود توجه داشته باشد.

۴- عقل به عنوان گرامی‌ترین موهبت خدایی، جز به نیکی فرا نمی‌خواند، و همه زشتی‌ها و تباہکاری‌های انسان برخاسته از هوای نفس و نادانی اوست. بنابراین هر کار خیر و انسانی و گرایش به نیکی خاستگاهی عقلانی دارد؛ دوستی و مهرورزی عقل بنیاد است؛ در

حالی که دشمنی و کینه توزی و ستیزه گری شیطانی و نفسانی است و از جهل و نابخردی آدمی ریشه می گیرد. ۵- اساس آفرینش بر دوستی و محبت است، و اصل زیربنایی تعالیم پیامبران الهی گسترش دوستی و محبت در سراسر جامعه و میان همه انسان‌هاست. در برخی احادیث، دین، محبت شمرده شده است: «و هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحَبُّ... الدِّينُ هُوَ الْحَبُّ وَالْحَبُّ هُوَ الدِّينُ: آیا دین جز دوستی چیزی هست... دین حب است و حب همان دین است». این که می‌گویند کشورها، ملتها، تمدنها و فرهنگ‌ها باید با یکدیگر رابطه دوستی داشته باشند؛ بدین منظور است که از دانش، کشفیات علمی، اختراعات، قوانین، آداب و رسوم مترقی آنها بهره برده و کمبودهای خود را جبران کنند. این امر در صورت دوستی پدید می‌آید و نه با دشمن‌کامی و ستیزه‌گری و کینه‌جویی.

❖ سرشت‌های انسانی

امام رضا (علیه‌السلام) به عنوان الگوی کاملی برای انسان‌ها - چه در دوران حیات خویش و چه برای مردمان پس از خود - دارای ویژگی‌ها و سرشت‌هایی بودند که همگان را از دوست و دشمن به شگفتی واداشته و انسان‌ها را شیفته خود می‌ساخت. بدان‌گونه که همواره زبان به ستایش او می‌گشودند و از بزرگی‌ها و رفتارهای انسانی او سخن می‌گفتند. امام در سخنان خویش نیز مردمان را به رفتارها و خصلت‌های انسانی فرا می‌خواند، دوستی و مهربانی نسبت به یکدیگر را آموزش می‌داد و به یاری یکدیگر شتافتن را توصیه می‌کرد و سخن ناشایست نگفتن را به همگان می‌آموخت.

امام رضا (علیه‌السلام) به نقل از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم): رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوَكُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْخَيْرِ إِلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ؛ اوج خردمندی - پس از ایمان به خدا - دوستی با مردم و نیکوکاری نسبت به هر (انسان) نیکوکار و بدکاری است (عیون اخبارالرضا، ۲/۳۵).

امام رضا (علیه‌السلام): مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ فَرَحَ اللَّهُ قَلْبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر کس مشکلی از مومنی را بر طرف نماید و او را خوشحال سازد، خداوند او را در روز قیامت خوشحال و

راضی می‌گرداند (وسائل الشیعه، ۳۷۲/۱۶).

رفتار انسانی با همه‌ی مردم، آیین رضوی است؛ مردمان چه نیکوکار باشند و متعهد، و چه تبه‌کار باشند و بی‌تعهد، باید با همه، رفتاری انسانی داشت. باید برای برطرف ساختن مشکل آنان کوشید و آحاد جامعه را چونان پیکری واحد دانست و بر اساس انسانیت خود با همگان رفتاری انسانی داشت. امام، خود نیز تجسم این سخنان بود و جامعه‌ی اسلامی را از انسانیت خویش سرشار می‌ساخت و چون آموزگاری بزرگ در میان مردم زیست. این خصلت‌ها و اخلاق‌های انسانی امام در تمامی زندگی ایشان دیده می‌شود و با دوست و دشمن چنین بودند. این سرشت‌ها دشمنان ایشان را تحت تاثیر قرار می‌داد و آنان را به فروتنی در برابر ایشان وادار می‌کرد.

مأمون در پاسخ به اعتراض عباسیان به ولایتعهدی امام می‌گوید: درباره‌ی این که گفتید، مأمون در بیعت خود، با ابی‌الحسن‌الرضا (علیه‌السلام) به تشیع گراییده است، به راستی مأمون به بیعت او اقدام نکرد؛ مگر این‌که در امر او آگاه و بینا بود؛ و می‌دانست در روی زمین کسی نیست که فضیلتش از او آشکارتر، پاکدامنی‌اش از او نمایان‌تر، و پرهیزکاری‌اش از او زیادتر، و زهد و پارسایی او، در دنیا از او بیشتر باشد؛ و نیز از او وارسته‌تر، و در میان خاص و عام، پسندیده‌تر، و در اجرای اوامر و نواهی از او سخت‌تر باشد (بحارالانوار، ۲۱۱/۴۹).

این اعتراف دشمنی است که به شهادت امام بزرگ دست زد؛ مأمون آنگاه که امام را در کلام و عمل، سرآمد همگان دید و شاهد بود که هرآنچه امام بیان می‌کند، بدان نیز عمل می‌کند و گفتار و رفتار او همسان است، دیگر نمی‌توانست چنین اعترافی نکند.

❖ امام مهربانی‌ها

امام رضا (علیه‌السلام) امام مهربانی‌ها، دوستی‌ها، دوست‌داشتن‌ها، گذشت‌ها، مهرورزی‌ها و محبت‌هاست؛ اینگونه است که ایشان را امام رئوف می‌خوانند. امامی که در تمام زندگی خویش، محبت به هم‌نوعان و دوستی با مردمان را - چه دوست و چه دشمن - در رفتار و

گفتار خویش به انسان‌ها یادآور شد. ایشان سرشار از احساس‌های لطیف و عمیق نسبت به تمامی انسان‌ها بود؛ احساسی بزرگ‌تر از احساس برادری و ژرف‌تر از عاطفه و مهر بی‌مانند مادری.

امامی که اندیشه و خرد انسانی را با محبت و دیگر دوستی در هم آمیخته و با هم گره زده است: امام رضا (علیه‌السلام): *اَلتَّوَدُّدُ اِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعَقْلِ؛* محبت به انسان‌ها و مردم دوستی، نیمی از عقل و خردمندی است (تحف العقول، ۳۳۰). امام رضا(ع): *اَفْضَلُهُمْ عِنْدَهُ وَ اَعْمُهُمْ نَصِيحَةُ لِّلْمُسْلِمِيْنَ؛* برترین مسلمانان نزد پیامبر کسی بود که خیرخواهی فراگیری نسبت به همه‌ی مسلمانان داشت (عیون اخبارالرضا، ۳۱۸/۱). در سایه این مفاهیم سترگ و معارف والای الهی و انسانی است که روابط والای انسانی و متعالی‌ترین روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. و انسان از مرز خودخواهی گذشته و به کمال دیگرخواهی و نوع دوستی دست می‌یابد؛ خیرخواهی، نیک اندیشی و احسان به دیگران را فراتر از وظیفه دانسته و بر آن سبقت می‌جوید. و اینگونه است که مسئولیت‌شناسی و تعهد باوری، مهرورزی و دیگر دوستی در جامعه، گسترش یافته و فراگیر می‌گردد.

امام رضا(علیه‌السلام) به نقل از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم): *رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيْمَانِ بِاللَّهِ اَلتَّوَدُّدُ اِلَى النَّاسِ وَ اِصْطِنَاعُ الْخَيْرِ اِلَى كُلِّ بَرٍّ وَ فَاجِرٍ؛* اوج خردمندی - پس از ایمان به خدا - دوستی با مردم و نیکوکاری نسبت به هر (انسان) نیکوکار و بدکاری است (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ۳۵ و حکیمی، ۱۳۹۴)

عیون اخبارالرضا، ۳۵/۲ (حکیمی، ۱۳۹۴).

❖ عمل‌گرایی اسلامی

در اندیشه‌ی اسلامی، ارزش برای عمل انسانی است؛ ارزش انسان به عمل اوست؛ آدمیان، ساخته‌ی دست خویشند. انسان‌ها با اعمال و کارهایی که انجام می‌دهند، سنجیده شده و به سعادت می‌رسند؛ هیچ‌گاه عوامل بیرونی مانند خانواده، نیاکان و روابط اجتماعی در ساخته شدن انسان‌ها، نقش‌نهایی را ندارند. هیچ‌کس به خاطر اینکه از خانواده‌ی ویژه‌ای است -

حتی از خاندان پیامبر و امامان (علیهم السلام) - و یا در گروه خاصی قرار گرفته است؛ یا به طبقه‌ی برتر اجتماعی تعلق دارد نمی‌تواند دل‌خوش کند و دست از کار و کوشش بردارد و برای خود انتظار سرانجامی نیک داشته باشد. یا در این دنیا، خود را برتر از دیگران بداند؛ این شیوه‌ی تفکر اسلامی نیست؛ در دیدگاه اسلامی، تنها سکوی پرش انسان، عمل و کوشش اوست.

پیشوایان راستین ما نیز، همواره مردم را با این اصل آشنا کرده و حتی افراد خانواده‌ی خویش را نیز آموزش داده‌اند که با تکیه بر شرافت‌ها و ارزش‌های خانوادگی، از پارسایی و نیکوکاری دست برنداشته و برای خود اسطوره‌های خیالی نسازند.

حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) نیز چنین بودند و انسان‌ها را با تقوا و عمل الهی و انسانی می‌سنجیدند؛ میان سیاه و سفید، فقیر و غنی و هر گروه و طایفه با هر اصل و نسبی فرق نمی‌گذاشتند و تنها برتری را در تقوا و خداباوری راستین و عمل شایسته، می‌دانستند.

مردی به امام (علیه السلام) می‌گوید: به خدا سوگند، در روی زمین از نظر نیاکان و نسب کسی از شما برتر نیست، امام (علیه السلام) به آن مرد فرمودند: **الْتَّقْوَى شَرَفُهُمْ وَ طَاعَةُ اللَّهِ أَحْظَتْهُمْ**. «تقوا به آنان برتری داد و فرمانبرداری خدا آنان را به آن پایه و مقام رسانید.» (شیخ صدوق، ۱۳۷۸: ۲۳۶) عیون اخبار الرضا، ۲/ ۲۳۶).

همچنین، امام دلیل برتری امامان شیعه (علیهم السلام) را بر مردم، فرمانبرداری بیشتر آنان از خداوند می‌دانستند و تقوای الهی آنان را ملاک والایی و برتری می‌شمردند:

جدول ۴- جمع بندی مبانی آرمان شهر رضوی در مولفه های شهرسازی (ماخذ: نگارنده)

مبانی آرمان شهر رضوی	مولفه های معماری و شهرسازی
همیاری در اجتماع؛ تعادل و اندازه در زندگی	مولفه اجتماعی و فرهنگی
مهربانی و محبت؛ سرشت های انسانی	مولفه روحی و روانی
عمل گرایی اسلامی؛ سرشت های انسانی	مولفه اعتقادی
اعتدال و میانه روی؛ مردم دوستی؛ مذمت ثروت اندوزی	مولفه اقتصادی
حقوق انسان - کرامت انسانی	مولفه فرم کالبدی
حقوق انسان - کرامت انسانی	مولفه دسترسی و حرکت
قانون گرایی و محدودیت پذیری رعایت تعادل در مصرف	مولفه کاربری و فعالیتها
شاد ساختن مردم - حقوق انسان کرامت انسانی	مولفه منظر شهری
کار در نظام طبیعت؛ تکریم محیط زیست	مولفه زیست محیطی

۱-۱- چشم انداز آرمان شهر رضوی

بیانیه چشم انداز آرمان شهر رضوی: چشم انداز این طرح براساس مبانی آرمان شهر رضوی، یعنی رهنمودها، احادیث و روایات امام رضا (ع)، تدوین شده و بر ارتقای کیفیات محیطی در تمامی مؤلفه های معماری و شهری تأکید دارد. به طور کلی می توان گفت: "آرمان شهر رضوی، شهری مسئولیت پذیر، متعادل و شاد است؛ که بر پایه سرشت های انسانی شکل گرفته است. چنین جامعه ای ضمن برخورداری از مهربانی و محبت، مردم دوستی، همیاری در حل مسائل و نیازهای شهروندان، دارای اجتماعی قانون گرا است. در چنین شهری، اعتدال و میانه روی، رعایت حقوق انسان مبنای رفتارهای فردی و جمعی بوده و کرامت انسانی در تمامی مؤلفه های زندگی رعایت می شود. همچنین آرمان شهر رضوی در بعد زیست محیطی، قائل به تکریم محیط زیست، حرکت در

راستای نظام طبیعت، و عمل بر موازین و آموزه‌های اسلامی است."

۱-۲- آسیب شناسی معماری و شهرسازی معاصر ایران

معماری و شهرسازی سنتی ایران تا اواخر دوره قاجاریه به طور نسبی از هویت ایرانی اسلامی برخوردار بود. اما در اواخر قاجاریه به دلایل متعدد، افول هویت ایرانی اسلامی و گرایش به سبک های غربی آغاز گردید. پیروزی انقلاب مشروطیت در ۱۲۸۵ ه.ش و پیرو آن تصویب قانون بلدیة در ۱۲۸۶ ه.ش شروع این حوزه مرزی است. بی‌ثباتی و ضعف سازمان سیاسی‌مدیریتی کشور، نه تنها دستاورد چشمگیری در عرصه‌های مختلف نداشته، بلکه از بسیاری از دستاوردهای جهانی نیز بی‌بهره بوده است. اما شروع تغییر چهره اجتماعی فرهنگی شهرهای بزرگ کشور به ویژه تهران که از زمان مسافرت‌های ناصرالدین شاه به اروپا شروع شده بود؛ با وقایع مهمی تداوم یافت: تأسیس بلدیة در تهران و شهرهای بزرگ، تأثیر مدرسه دالفنون و مدارس به سبک اورپایی، تأسیس سینما، ظهور اتومبیل در خیابانهای شهر، احداث ساختمانهای اداری متأثر از اروپا و ... سرانجام این روند با تاسیس دولت پهلوی و تصویب قوانین شبکه معابر، فرو ریختن باروی شهرها و ... وارد مرحله نوین پهلوی اول گردید. به طور کلی شهرسازی ایران در گذر از دوره قاجاریه به دوره پهلوی، ضمن گذر از سنت به مدرن، در مقیاس فراشهری، فاقد برنامه های جامع و عدالت محور بوده و در برخی شهرها و روستاها نیز اقداماتی متأثر از معماری و شهرسازی مدرن قابل ذکر است.

الگوهای خاصی از مصرف، رفتار و اندیشه رواج پیدا می‌کند؛ که اغلب پرتغییر و در تضاد با ارزشهای جوامع سنتی بوده و نوعی بحران هویت یا شکاف نسلی و نابرابری‌ها را بین افراد دنباله‌رو ایجاد می‌کند. این امر نتیجه و کارکردی جز تجمل‌گرایی، اسراف، مصرفی کردن جامعه، احساس محرومیت بیشتر برای قشر ضعیف، بدحجابی و رواج فرهنگ و اندیشه‌های غیرایرانی و اسلامی در کشور ندارد. مدها همیشه برای ذائقه و سلیقه طبقات مرفه جامعه طراحی می‌شود و اولین کسانی که از مدها برای متمایز شدن استفاده می‌کنند،

طبقات مرفه جامعه هستند... (صالحی و رومانی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۸-۱۵۹).

در آسیب‌شناسی معماری و شهرسازی معاصر ایران، بررسی روند تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، حقوقی، هنری و ادبی در ابعاد جهانی و منطقه‌ای و ملی حائز اهمیت است. در دوره اواخر قاجاریه و گذر از این دوره به دوره پهلوی، تغییرات مهمی شکل گرفته و این امر با مسافرت‌های دولتمردان به غرب و ارتباط با دول غربی تشدید شد. شهرسازی و معماری متأثر از تحولات جهانی را در ابعاد مختلف می‌توان واکاوی نمود. در این دوره ایده‌های معماری و شهرسازی نظیر آرمان شهرهای کمونیستها، جنبش زیباسازی شهری، باغشهر هاوارد، شهر صنعتی گارنیه، شهر خطی سوریا ای ماتا، و شهر درخشان لوکوربوزیه در اواخر قرن ۱۹ و نیمه اول قرن ۲۰ رایج گردید. شهرهای ایرانی نیز به تاثیر از این ایده‌ها و تحولات شروع به الگوگیری نموده و در بافتهای شهری مداخله شد؛ مهم‌ترین موارد آنها در جدول زیر به همراه آسیبهای مربوطه قابل ملاحظه است.

جدول ۱- مقایسه تحولات مهم شهرسازی ایران و جهان در گذر از دوره قاجاریه به دوره پهلوی

موضوع	تحولات ایرانی	تحولات جهانی	آسیبهای مربوطه
نظریه‌ها و آرمان‌های مرتبط با معماری و شهرسازی	تصویب قانون	- ارائه آرمان شهرهای فرهنگ گرا و ترقی‌گرای آون، فوریه ، کونسیدران، پرودون ، راکسین و موریس (قرون ۱۸ و ۱۹)	مملو از تفکرات کمویستی و تهی از مبانی توحیدی و فطرت
	بلدیه در سال ۱۲۸۶ هجری شمسی	- نظریه ساخت شهر بر اساس مبانی هنری توسط کامیلو زیتته (۱۸۸۹)	توجه صرف به کالبد فضاها و بناها
		- جنبش زیباسازی شهری (شهرسفید) برنهام و همفران (۱۸۹۳)	توجه صرف به آرایش بنا و فضا؛ طراحی مقیاس غیرانسانی پروژه‌ها

طراحی شهرهای جدید بی هویت	- انگاره باغ شهر ابنزر هاوارد (۱۸۹۷)		اقدامات شهرسازی (شهرسازی در عمل)
تاکید بیش از حد بر تکنولوژی و فراموشی فطرت انسانی و اخلاقیات	- شهر صنعتی تونی گارنیه (۱۹۰۴-۱۹۱۷)		
	- پیشنهادات ترافیکی اوژن هنارد (۱۹۰۳-۱۹۰۹)		
شروع و تداوم معماری مدرن	- فعالیتهای معماری لویی سولیوان (۱۸۵۶-۱۹۲۴)		
افراط در تراکم ساختمانی و تاکید بیش از حد بر تکنولوژی مدرن	- شهر معاصر و شهر درخشان لوکوربوزیه (۱۹۲۲- ۱۹۲۸)		
رشد فزاینده کارخانجات و مسائل ناشی از صنعت در ابعاد مختلف	تأثیرات انقلاب صنعتی بر شهرها از اواخر قرن ۱۸	رکود سیاسی و شهری	
نگرش نظامی گرایانه در شهرسازی، مداخله بیش از حد در بافتهای شهری	اقدامات شهرسازانه اوژن بارون هاوسمن (نیمه اول قرن ۱۹)	شروع ساخت راه آهن شمال به جنوب در سال ۱۳۰۵ (۱۹۲۶م)	
طراحی شهرهای جدید بی هویت	ساخت باغ شهر لچ ورث و ولوین (اوایل قرن ۲۰)	تصویب نقشه تهران ۱۳۰۹	
گسترش بی رویه بافت شهری در امتداد خطوط راه آهن؛ شهرسازی بی هویت	ساخت شهر خطی پیشنهادی سوریا (اوایل قرن ۲۰)	قانون توسعه معابر ۱۳۱۲	
		تصویب نقشه همدان در ۱۳۱۰	

<p>احداث شهرک های مدرن در شهرهای ایران به تبعیت از الگوهای غربی و خلاء معنویت در شهر معاصر؛ رواج فرهنگ تن-آسایی؛ نبود هویت اسلامی در بناها و فضاهای مربوطه</p>	<p>خانه سازی انبوه در اروپای بعد از جنگ جهانی اول (بعد از ۱۹۱۸)</p>	<p>تخریب دیوارهای کهن تهران ایجاد خیابانهای عریض و گسترش شهر تهران به سمت غرب درسال ۱۳۱۱ه.ش(۱۹۳۲)</p>
	<p>ساخت شهرهای اقماری با اقتباس از باغ شهر، شهر خطی و شهر صنعتی (اوایل قرن ۲۰)</p>	<p>و گسترش شهر تهران به سمت غرب درسال ۱۳۱۱ه.ش(۱۹۳۲)</p>
	<p>تاثیر ایده‌های لوکوربوزیه در شهرسازی و معماری در نیمه اول قرن ۲۰</p>	

یکی از مظاهر شهرها در دوران معاصر، فرهنگ تن‌آسایی و رواج آن در سبک زندگی مردم است. این فرهنگ در مصادیق گوناگونی همچون مصرف بیش از حد، بیکاری، فراغت و خرید و انباشت در حد افراط در زندگی شخصی و اجتماعی نمود پیدا می‌کند. مراکز شهری معاصر از لحاظ فرهنگی نیز مسائل متعددی به همراه دارند. یکی از این مسائل رشد مال‌ها، مراکز خرید بزرگ، فروشگاهها، مجتمع‌های تجاری اداری، پاساژها و ساختمانهای مدرن بلندمرتبه یا بزرگ مقیاس است؛ که آسیبهایی از قبیل رواج مصرف-گرایی، مدگرایی، تجمل‌گرایی و فرهنگ بیگانه را تشدید می‌نماید. در مراکز خرید و فروشگاه‌های بزرگ، نمایش لذت‌بخش، نگاه افسونگر، بازی و سوسه‌انگیز شکل‌ها و رنگ-ها ... موجب فریب پرتله‌زن می‌شود؛ پرتله‌زن از طریق این فریب به مصرف‌کننده بدل می‌شود. در این فرایند تجسم و ظهور معجزه‌آسای کالا، در ذهن و روان خریدار کامل می‌شود.... (کاظمی و اباذری، ۱۳۸۳، ص ۱۷۴). مصرف‌گرایی از نیازهای کاذب چون "عقب

۱- مال به مرکز خرید یا تفریحی گفته می‌شود که کاربران از وسیله نقلیه استفاده می‌نمایند. نخستین کاربردهای واژه مال به انگلستان قرن شانزدهم و به نوعی بازی رایج در آن زمان به نام "پال‌مال" برمی‌گردد. (Cowan, 2005: 231).

نماندن از طیف وسیع مردم" سرچشمه می‌گیرد. این روند، فرد را با مصرف کردن خوشنود و حس یکپارچه بودن را با دیگران به او می‌بخشد. تاثیر تبلیغات مدرن تا جایی است که دانش و آگاهی‌های انسان را می‌توان پای مصرف‌گرایی قربانی نمود (ساجدی و نعمتی، ۱۳۹۱، ص ۶۵-۶۷). امروزه در جامعه ما ایجاد و رشد مراکز تجاری در کنار سایر عوامل تبلیغات تجاری سبب گسترش مصرف‌گرایی شده است... تبلیغات تجاری شهری و مصرف کالا در میان زنان، باعث افزایش مصرف‌گرایی، بیان خود، فردگرایی، مادی‌گرایی می‌شود (موسوی و احمدی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۲-۱۲۳). معماری و شهرسازی را می‌توان در ابعاد مختلفی تحلیل و تبیین نمود؛ ابعاد و مولفه‌های مربوطه می‌تواند شامل ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، اعتقادی، دسترسی و حرکت، کاربری و فعالیتها، کالبدی، منظر شهری و زیست محیطی باشد.

۲- بحث و یافته‌ها

همانطوری که بحث گردید، آرمان شهر رضوی دارای اصولی است و مطابق آن شهرها و شهرسازی معاصر دارای آسیب‌ها و معضلات متعددی است. در این راستا، می‌توان راهبردهای معطوف به آرمان شهر رضوی را در ابعاد و مولفه‌های شهر و شهرسازی به شرح زیر بیان نمود:

❖ **مولفه اعتقادی:** در آرمان شهر رضوی، توحید و اعتقاد توحیدی، مبنا و محور تمامی اعمال مسلمانان است. چنانکه تمامی مسلمانان، بویژه مدیران شهری، برنامه‌ریزان، طراحان، معماران و مهندسان، باید نیت‌های توحیدی اتخاذ نموده و به تعبیر اما رضا (ع) خود را در دژ استوار "لا اله الا الله" قرار دهند و بدین وسیله خود را از تفکرات دنیوی و شیطانی حفظ نمایند.

مولفه اجتماعی و فرهنگی: در آرمان شهر رضوی، باید امت واحده با مرکزیت مساجد شکل بگیرد. همچنین در فرهنگ رضوی که بر مبنای اخلاق رضوی است؛ باید همیاری در اجتماع در قالب کمک به نیازمندان، یاری رساندن به هموعان به ویژه در بحران‌های سیل

و زلزله و همه گیری به اصل و فرهنگی همگانی بین مسلمانان تبدیل شود. همچنین وجود تعادل و پویایی در سبک زندگی از ضرورت‌هایی است که در صورت برقراری آنها در فعالیتهای روزمره از قبیل خرید و مصرف، کار، تفریح و گذران اوقات فراغت با محوریت اخلاق اسلامی و خانواده محور توصیه می گردد.

❖ **مؤلفه روحی و روانی:** در اخلاق رضوی، توجه به تذکر اخلاق اسلامی و رضوی بویژه تواضع، مهربانی، اعتدال و احترام، معاد در اجتماعات مختلف به ویژه خانواده، محله، فضاهای شهری و اماکن عمومی می‌تواند؛ روح و روان انسانها و اجتماع و شهر را بر مدار آرمان شهر رضوی تنظیم می‌نماید.

❖ **مؤلفه اقتصادی:** بازگشت به اخلاق رضوی، ایجاب می‌کند که انسان از هر گونه سودجویی، سوداگری، ثروت اندوزی و اتلاف سرمایه و بی عدالتی به دور باشد. چنانکه برنامه‌ریزان، طراحان و مدیران شهری، شهری را خلق نمایند که بستر تحقق عدالت و زندگی رضوی در آن فراهم باشد. این امر همچنین نیازمند بازنگری در قوانین و مقررات در تحقق عدالت در واگذاری تراکم ساختمانی و جلوگیری از ایجاد ثروت های باد آورده است.

❖ **مؤلفه کالبدی:** در آرمان شهر رضوی باید فضاها و بناها در شان جامعه رضوی بوده و تبلور کرامت انسانی و احترام باشد. در این راستا باید از احداث بناهای بلندمرتبه و رعب-آور پرهیز شود. همچنین از گسترش بی رویه مگامالها و پاساژها و نیز بافت های حاشیه نشینی و باغ ویلاسازی جلوگیری شود.

❖ **مؤلفه دسترسی و حرکت:** برنامه ریزی، طراحی و مدیریت حمل و نقل خصوصی و عمومی باید محل تجلی کرامت انسانی باشد. احترام به حق‌الناس در طرح ها و رفتارهای ترافیکی، پرهیز از تعدی به حقوق عمومی از طریق تحمیل ترافیک و کمبود پارکینگ به همسایگان و آزار عابران، گذشت و مهربانی، احترام به سنتها و طبیعت، حفظ ایمنی و امنیت جانی و روحی همگان در این مؤلفه از راهبردهای اساسی محسوب می‌شود.

❖ **مؤلفه کاربری و فعالیت:** آرمان شهر رضوی، از جنبه کارکردی شهری است خودکفا، متعادل که تمامی امورات شهری با محوریت کرامت انسانی شکل می گیرد. محله‌هایی با مرکزیت مساجد، ایمن و امن، خانواده محور، با خانه‌هایی برخوردار از حریم که زندگی با آرامش و سعادت رو فراهم می‌نمایند.

مراکز این شهر، با مسجد جامع و تجلی معنویت، حیات و اجتماعی رضوی را در خود پرورش داده و زمینه‌سازی ارتقای انسان به اهداف رضوی را فراهم می‌نماید.

❖ **مؤلفه منظر شهری:** در آرمان شهر رضوی، برج‌ها و کاخها و مگامالها خودنمایی نمی‌کنند؛ بلکه در این شهر، مساجد و بناهای مذهبی بالاتر از سایر بناها به عنوان نشانه شهر بوده و تواضع و فروتنی و کرامت انسانی را در شهر متجلی می‌نمایند. نمای بناها با تواضع و به دور از خودنمایی و تظاهر، دورن‌گرا بوده و حدود الهی و حق-الناس رو رعایت می‌کنند.

❖ **مؤلفه زیست محیطی:** در آرمان شهر رضوی، خلقت زیست محیطی، محل تفکر و تأمل در قدرت و آفرینش الهی و نیز آرامش بخشی به انسان محسوب می‌شود. به طوریکه در انسان حس، سازگاری با طبیعت، شهری پایدار، سالم، ایمن، امن و توأم با معنویت بیافریند. بنابراین در این شهر، از هر گونه آسیب رساندن به طبیعت، تخریب باغات و آلوده کردن آب و هوا و زمین و صدا، پرهیز شده و سلامت طبیعت و انسان توأم در برنامه ریزی و طراحی شهری و معماری و مدیریت شهرها مدنظر است.

جدول ۵- جمع بندی مسائل شهرهای معاصر، مبانی آرمان شهر رضوی و راهبردهای مربوطه (نگارنده)

مؤلفه	مسائل شهرهای معاصر	اصول آرمان شهر رضوی	راهبردهای نیل به آرمان شهر رضوی
اعتقادی	دنیابگرایی-ثروت اندوزی- فردمحوری	عملگرایی اسلامی سرشت‌های انسانی	- برنامه‌ریزی و طراحی شهری توحیدمحور - تعمیق اخلاق رضوی در تمامی ابعاد آموزشی، پژوهشی، برنامه‌ریزی، مدیریت و طراحی شهرها - ارتقای معنویت در شهر و فضاهای شهری با محوریت خدامحوری و اخلاق رضوی
اجتماعی و فرهنگی	بی هویتی-مصرف گرایی- تجمل گرایی-افراط و تفریط- رواج فرهنگ بیگانه و الگوی غیربومی - نبود سرزندگی	همبازی در اجتماع تعادل و اندازه در زندگی	- بازنگری قوانین و مقررات ساخت و ساز (به ویژه قوانین شهرداری ها و مقررات ملی ساختمان و مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری) - برنامه‌ریزی و طراحی شهر و فضاهای شهری بر اساس سرشتهای انسانی - توجه به تذکر اخلاق اسلامی و رضوی (تواضع، مهربانی، اعتدال و احترام، معاد) در فضاهای شهری - جلوگیری از احداث بی‌رویه مراکز خرید، مگامالها و پاساژها که مصرف‌گرایی را ترویج می‌نماید. - استفاده از الگوهای بومی ایرانی اسلامی در خلق فضاهای سرزنده
روحی و روانی	نبود آرامش پایدار نبود ثبات و تعادل روحی و روانی در جامعه؛ نبود سرزندگی	مهربانی و محبت سرشت‌های انسانی	- جلوگیری از رشد بی‌رویه شهرها و تخریب محیط زیست - استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی؛ تقویت همبازی و مسئولیت پذیری بین مردم - تقویت آرامش متعادل و پایدار در فضاهای شهری
اقتصادی	عدم توجه به احکام کسب و کار و قاعده حلال و حرام در روابط اقتصادی- سودمحوری	اعتدال و میانه روی مردم دوستی مذمت ثروت اندوزی	- جلوگیری از رشد بی‌رویه شهرها و تخریب محیط زیست - استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی؛ تقویت همبازی و مسئولیت پذیری بین مردم - تقویت آرامش متعادل و پایدار در فضاهای شهری
کالبدی	عصیان گری در ساخت و ساز- سودمحوری- نگرش های یک بعدی	حقوق انسان - کرامت انسانی	- توجه به حقوق تمامی اقشار سنی و جنسی با محوریت کرامت انسانی - جلوگیری از احداث بناهای بسیار مرتفع و رعب آور با محوریت کرامت انسانی
دسترسی و حرکت	فرد محوری- منفعت‌گرایی- عدم رعایت حقوق دیگران- سواره-	حقوق انسان - کرامت انسانی	- سازگاری با محیط زیست در استفاده از فضاهای عمومی و همگانی با محوریت تکریم طبیعت - تقویت محبت و مهربانی در اجتماع با محوریت اصل مهربانی و محبت و حقوق انسان

<p>- حل مسائل شهری با کمک مردم و گروههای مردمی با محوریت اصل هم یاری</p>		<p>مداری - خودنمایی - سروصدای مزاحم</p>	
<p>- تذکر و یادآوری سرشتهای انسانی در طراحی منظر شهری</p> <p>- رعایت اندازه و تعادل در مداخلات بافتهای شهری و پرهیز از مداخلات درشت مقیاس</p> <p>- توجه به نقش آموزندگی فضاهای شهری با محوریت سرشت های انسانی و کرامت انسانی</p> <p>- عدم ایجاد فضای شهری فقط مصرف‌گرا، دنیاطلب، مادی‌گرا، لذت‌جو (توجه به معنویت فضا)</p>	<p>قانون‌گرایی و محدودیت‌پذیری رعایت تعادل در مصرف</p>	<p>مصرف‌گرایی - هرج و مرج و بی‌نظمی - انسان محوری به جای خدامحوری - سودمحوری</p>	<p>کاربری و فعالیت‌ها</p>
	<p>شاد ساختن مردم - حقوق انسان کرامت انسانی</p>	<p>بی‌هویتی - عدم رعایت حریم - آلودگی منظر شهری - ناخوابی - نبود سرزندگی</p>	<p>منظر شهری</p>
	<p>کار در نظام طبیعت تکریم محیط زیست</p>	<p>تخریب محیط زیست - نابودی طبیعت - آلودگیهای آب، هوا و صدا - عدم پاکیزگی محیط شهری - سیلاب‌های شهری</p>	<p>زیست محیطی</p>

نتیجه‌گیری:

همانطور که بیان شد؛ فرایند شناخت، تحلیل و توسعه شهر و اجزای آن (محلها، مراکز شهری، ساختمان‌ها، اجتماع و فضاهای شهری) نیازمند مبانی، اهداف، چشم‌انداز، راهبردها، سیاست‌ها و ضوابطی است؛ که باید معطوف به رویکردی مستحکم و برخوردار از ریشه‌های پایدار انسانی و الهی باشد. آرمان شهر رضوی که ناشی از رویکردی الهی و اخلاقیات عمیق شیعی است؛ به عنوان مأمّن و مأوی سعادتمند بخش و راهگشا نه تنها برای شهرهای معاصر مسلمانان، بلکه برای کل بشریت محسوب می‌شود. ارکان این آرمان شهر مشتمل بر اخلاقیات رضوی است؛ می‌توان فرایند طراحی شهر را از مسیر آنها طی نمود.

این ارکان عبارت اند از:

- ✓ همیاری در اجتماع: انسجام بخشی و وفاق در جامعه؛ حل مسائل شهری در ابعاد مختلف خدمات شهری، رفع فقر؛ رفع نیازهای محلات و فضاهای شهری از طریق مشارکت و همیاری مردمی و گروه های مردم نهاد.
- ✓ تعادل و اندازه در زندگی در خرید و مصرف و تفریح و به طور کلی اعتدال در سبک زندگی.
- ✓ مهربانی و محبت در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی.
- ✓ سرشت های انسانی؛ برنامه ریزی و طراحی شهرها و بناها و فضاهای شهری برمبنای فطرت توحیدی انسان و دوری از افراط، تفریط، اعتدال و میانه روی در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی.
- ✓ مردم دوستی: احترام به حق الناس و ترجیح حقوق اجتماع بر حقوق فرد.
- ✓ کرامت انسانی در شهرسازی؛ به طوریکه انسان با حضور و زندگی در شهر و فضاهای شهری و زندگی احساس آرامش داشته و از هرگونه تحقیر انسان و حقوق وی به اشکال گوناگون پرهیز شود.
- ✓ قانون گرایی و محدودیت پذیری رعایت تعادل در مصرف.
- ✓ شاد ساختن مردم: ارایه الگوهایی مبتنی بر اخلاق رضوی برای شادی انسان از قبیل گردشگری مذهبی و طبیعی.
- کار در نظام طبیعت و تکریم محیط زیست: احترام به خلقت زیست محیطی در تمامی اقدامات و فرایند برنامه ریزی و طراحی شهری و معماری، پرهیز از باغ ویلاسازی و تخریب طبیعت در ساخت و ساز و گسترش راه ها و صنایع و شهرها.

کتابنامه

- قمی، حاج شیخ عباس، (۱۳۷۶)، *منهته الامال*، قم: موسسه انتشارات هجرت.
- ابن شهر آشوب، (۱۳۹۲)، *مناقب آل ابی طالب*، جلد ۴، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت (ع)، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی <http://lib.ahlolbait.com>
- علامه مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی بن مقصودعلی، (۱۴۰۴ق)، *بحارالانوار*، بیروت، انتشارات الوفاء جلد ۴۹.
- شیخ مفید (عکبری بغدادی)، محمد بن محمد بن نعمان، (۱۴۱۳ق)، *ارشاد*، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی.
- صنیع الدوله، محمدحسن خان، (۱۳۶۲)، *مطلع الشمس*، انتشارات (یساولی) فرهنگسرا، جلد ۲.
- شیخ صدوق، (۱۳۷۸)، *عیون اخبارالرضا*، تصحیح استاد علی اکبر غفاری و ترجمه حمید رضا مستفید، انتشارات جهان.
- طبرسی، (۱۳۹۲ق)، *اعلام‌الوری*، بیروت، دارالمعرفه، تصحیح علی اکبر غفاری جلد ۱.
- اباذری، یوسف و کاظمی، عباس، (۱۳۸۴)، *رویکردهای نظری خرید، نامه علوم اجتماعی*، (شماره ۲۵): صص ۱۶۷-۱۹۵.
- ساجدی، اکبر. نعمتی، علی، (۱۳۹۱)، *تبلیغات بازرگانی در بستر اخلاق حرفه‌ای، فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهشنامه اخلاق*، سال پنجم، (شماره ۱۵): صص ۵۷-۷۶.
- کاظمی، عباس و اباذری، یوسف (۱۳۸۳)، *زندگی روزمره و مراکز خرید در شهر تهران، فصلنامه علمی و پژوهشی نامه انسان‌شناسی*، سال سوم، (شماره ۶): صص ۹۷-۱۱۶.
- موسوی، یعقوب. احمدی، طیبه (۱۳۹۱)، *تاثیر تبلیغات تجاری شهری بر مصرف‌گرایی زنان شهر تهران، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی*، دوره اول، (شماره ۴): صص ۹۹-۱۲۳.
- مطلبی، مسعود و نادری، محمدمهدی، (۱۳۸۸)، *بررسی تطبیقی مفهوم آرمان شهر در اندیشه سیاسی اسلام، ایران و غرب، فصلنامه مطالعات سیاسی*، سال دوم، (شماره ۶):

صص ۱۴۶-۱۲۵.

حکیمی، امیر مهدی، (۱۳۹۴)، زیستن زیر سایه خورشید، مشهد: انتشارات بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (ع).
فارابی، ابونصر، (۱۳۶۱)، سیاست مَدَنیّه، مترجم: سید جعفر سجّادی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات، چاپ اول.

